

Miten evoluutio selittää esteettisiä mieltymyksiä

■ Risto Pitkänen

Empiirinen tutkimus puoltaa käsitystä, että meillä ihmisillä on joukko yhteisiä poikkikulttuurisia esteettisiä mieltymyksiä. Esimerkiksi taustoiltaan erilaisten ja eri kulttuureissa elävien ihmisten maisemamieltymykset ovat hyvin samankaltaiset. Perinteiset teoriat kauneudesta ja kauneudentajusta selittävät huonosti tällaisia tavallisia esteettisiä mieltymyksiä. Paremman ja empiirisesti testattavissa olevan vaihtoehdon tarjoaa hypoteesi, että esteettisten mieltymysten takana on joukko ihmisen evoluutiossa syntyneitä adaptaatioita, sopeumia, jotka ovat ratkaisseet menestyksekkäästi erilaisia sopeutumisongelmia.

Miksi panemme merkille ja ihastelemme laskevan auringon valon taittumista lännen tummuvalla taivaalla? Miksi me ihmiset, jotka harvemmin syömme kukkia, tuhlaamme niin paljon vaivaa ja rahaa kukkien kasvattamiseen ja hankkimiseen koteihimme ja puistoihimme?

Estetiikan perinteinen vastaus tällaisiin miksi-kysymyksiin on, että auringonlaskuilla, kukilla ja monilla muilla asioilla on ominaisuuksia, joiden ansiosta niiden aisteilla havaitseminen on omiaan synnyttämään havaittajassa erikoislaatuisen tunnekokemuksen, jota kutsutaan esteettiseksi elämykseksi. Hiukan yksinkertaistaen tämä tarkoittaa sitä, että auringonlasku ei ole kaunis, koska se on auringonlasku, vaan jostakin muusta syystä. Tämä ei ole hyvä lähtökohhta tavallisten esteettisten mieltymysten selittämiseksi.

Charles Darwinkin oli omaksunut perinteisen käsityksen kauneudentajusta tai kirjaimellisesti kauneusaistista (*sense of beauty*). Darwinin huima teoria siitä, mitä kauneudentaju on saanut aikaan maailmassa, on yhtä ajankohtainen nyt kuin vuonna 1871, jolloin hän julkaisi pit-

kään hautomansa teorian laajan kirjeenvaihtajaverkostonsa eri puolilta maailmaa kokoaman empiirisen todistusaineiston kera teoksessa *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (Ihmisen polveutuminen ja valinta suhteessa sukupuoleen).

Poikkikulttuuriset mieltymykset

Ennen kuin siirryn tarkastelemaan Darwinin teoriaa otsikkoni näkökulmasta, pysähtykäämme hetkiseksi ihmettelemään sitä, että tietääkseni yksikään perinteinen estetiikan teoria ei tarjoa selitystä esimerkiksi sille, miksi monessa maassa, monella mantereella ja monien erilaisten ihmisryhmien keskuudessa tehdyt tutkimukset vahvistavat yksiselitteisesti, että luonnonympäristöt ovat ihmisille enemmän mieleen kuin kaupunkiympäristöt. Suurin osa meistä asuu kuitenkin kaupungeissa.

E erityisen voimattomia vastaamaan tällaisiin miksi-kysymyksiin ovat nykyisin muodikkaat teoriat, jotka otaksuvat ihmisten esteettisten mieltymysten olevan sosiaalisesti rakentuneita ja kulttuurisesti opittuja. Ympäristöestetiikan huomattavimpiin uranuurtajiin kuuluva Albertan yliopiston filosofian emeritusprofessori Allen Carlson linjasi asian näin ympäristöestetiikan alkuvaiheissa 1980-luvun alussa:

”Jokaisella kulttuurilla ja aikakaudella on ollut oma käsitysensä luonnosta ja oma mittapuunsa kauneudelle.” (Carlson 1982, 11)

Joitakin vuosia aikaisemmin Carlson arvosteli kärkevästi yrityksiä kehittää maankäytön ja ympäristösuunnittelun tueksi mallia, jonka avulla voidaan ennustaa erilaisten maisemien esteettistä miellyttävyyttä. Carlsonin mielestä mallin peruspuutteita oli se, että se perustui

tavallisten ”ulkoilmahenkisten retkeilijöiden” mieltymyksiin. Tutkimuksissa joukko valokuvia erilaisista maisemista kalibroitiin ensin pyytämällä koeryhmää arvottamaan esitettyjen maisemien ruudukoimalla identifioituja piirteitä. Sitten otosryhmiä eri puolella Yhdysvaltoja pyydettiin pistämään maisemat mieluisuusjärjestykseen. Kontrollivaiheessa keskusteltiin eri ryhmien kanssa siitä, mitkä piirteet tekevät maisemasta mieluisan tai epämieluisan. Carlsonin mielestä tavallisten ihmisten mieltymyksiä tutkimalla saadaan suuren yleisön luonnonympäristöjä koskevien mieltymysten pienin yhteinen nimittäjä. Hän kirjoittaa:

”Metodologia kokoaa yhteen enemmistölle yhteiset mieltymysten ilmeisimmät ja stereotyyppisimmät olottuvuudet ja jättää huomiotta erilaisten vähemmistöjen edustamat mieltymysten hienoviritteisemmät olottuvuudet. [...] Tämä mallin tulos on ilmeinen myös, jos katsomme, millaiset maisemat se arvottaa korkealle: ne ovat maisemia, joiden vetovoima on ilmeisistä ilmeisin ja pinnallisista pinnallisin, etenkin muotojen suhteen.” (Carlson 1977, 148)

Tuo pitää varmaan paikkansa, jos maisemia ja ympäristöjä ylimalkaan tarkastellaan taide-esteiden tavoin hienostuneen esteettisen arvostamisen kohteena. Tällainen ympäristön estetisoiminen antaa kuitenkin väärän vastauksen kysymykseen, miksi juuri tietynlaiset maisemat miellyttävät esteettisesti hienostumattomia tavallisia ihmisiä. Kyse ei ole ainakaan pelkästään kulttuurisesti opituista mieltymyksistä eikä varmasti siitä, että maisemaa arvioitaisiin jonkinlaisena geometrisista muodoista ja väripinoista koostuvana sommitelmana.

Lukuisat Carlsonin parhaamien tutkimusten tapaiset empiiriset tutkimukset ovat osoittaneet, että monissa eri kulttuureissa taustoiltaan erilaiset ihmiset asettavat etusijalle tietyiltä piirteiltään samanlaiset maisemat ja ympäristöt. Ympäristöpsykologian professori Roger Ullrich Texasin yliopistosta on tutkinut maisemamieltymyksiä kolmella mantereella – Euroopassa, Pohjois-Amerikassa ja Aasiassa. Hänen mukaansa laaja tutkimusaineisto tukee sitä päätelmää, että mieltymysten yhteneväisyydet eri yksilöiden, ryhmien ja kulttuurien keskuudessa ovat huomattavasti suuremmat kuin eroavaisuudet.

(Ullrich 1981, 1993) Monien muiden tutkijoiden tulokset ovat samansuuntaisia (esim. Yang ja Brown 1992).

Millaisista maisemista ja ympäristöistä ihmiset sitten pitävät poikkikulttuurisesti? Tässä evoluutio astuu kuvaan. Ihmisiä miellyttävät luontotyypit, jotka muistuttavat joiltakin piirteiltään savanni- tai puistotyyppisiä ympäristöjä. Joitakin leimallisia piirteitä ovat ympäristön avoimuus katseelle, yhtenäinen aluskasvillisuus, suuret lehtipuut ja avoin horisontti. Vesi lisää aina maiseman vetovoimaa.

Toisin kuin Carlsonin ehkä syystäkin moittima tutkimusmenetelmä kiinnostavin empiirinen maisema- ja ympäristöestetiikka ei tyydy gallupien kaltaiseen mieltymysten kirjaamiseen. Se testaa melko vahvoja hypoteeseja siitä, miksi juuri tuontyyppiset maisemat ja ympäristöt miellyttävät ihmisiä poikkikulttuurisesti. Kaikki nämä hypoteesit lähtevät enemmän tai vähemmän suoraan siitä, että meidän nykyisissä maisema- ja ympäristömieltymyksissämme näkyy yhä evoluution kädenjälki. Hahmotan jäljempänä tarkemmin sitä, miten evoluutio ja maisemamieltymykset liittyvät toisiinsa, mutta palaan ensin Charles Darwinin ajatuksiin kauneudentajusta.

Kauneus ja sukupuolivalinta

Darwinin halusi sanoa myöhäisteoksessaan avoimesti sen, minkä hän oli jättänyt lukijoiden pääteltäväksi vuonna 1859 ilmestyneessä *Lajien synnyssä*, jota pidetään hänen pääteoksenaan. *Lajien synnyssä* Darwin tyytyy toteamaan kirjan päätösluvussa, että luonnonvalinnan teoriasta ponnistava tuleva tutkimus antaa uuden perustan psykologialle ja ”[l]uo uutta valoa kysymykseen ihmisen alkuperästä ja historiasta” (Darwin 1859/1968), 458).

Myöhäisteos pyrkii osoittamaan nimensä mukaisesti seikkaperäisesti, että ihminen polveutuu kaikkien muiden lajien tavoin varhaisemmista elämänmuodoista.

Darwin todistelee eläinesimerkkien tuella, että toisin kuin on perinteisesti uskottu sellaiset henkiset kyvyt kuin tunteet, uteliaisuus, jäljitteleminen, muisti, mielikuvitus, järki, kieli,

tietoisuus ja *kauneudentaju* eivät erota ihmistä jyrkästi Darwinin ilmaisua käyttäkseni ”alemmista eläimistä”.

Hänen mukaansa ihmisillä ja esimerkiksi koreahöyhenisillä linnuilla on perimmältään yhteinen kauneudentaju.

”Otaksun, että sitä, miksi tietyt kirkaat värit ja tietyt äänet synnyttävät mielihyvää, kun ne ovat sopuoinnussa keskenään, ei ole mahdollista selittää sen enempää kuin sitä, miksi tietyt maun ja tuoksut ovat miellyttäviä; mutta varmaa on, että me ja monet alemmat eläimet ihailimme samoja värejä ja samoja ääniä.” (Darwin 1871, i, 64)

Luonnehdinta on päällisin puolin linjassa formalistisina tunnettujen estetiikan teorioiden kanssa. Näiden teorioiden mukaan kauneudentaju on virittynyt havaintokohteiden muoto-ominaisuuksien harmonialle, joka synnyttää spontaanin mielihyvän tunteen. Darwinin nerokkaan omaperäinen ajatus oli, että kauneudentaju selittää sukupuolten välisten erojen kehittymisen lajeilla, joiden sukupuolet eroavat merkittävästi toisistaan ulkoisilta ominaisuuksiltaan ja käyttäytymistaijumuksiltaan.

Riikinkukoilla on nyt pitkät ja näyttävät silmäkuvioin koristellut pyrstösulat, koska riikinkanojen esiäidit ovat tuhansien sukupolvien kuluessa valinneet lisääntymiskumppanikseen kauneudentajunsa mukaisesti kauneimmat riikinkukot. Estetiikan näkökulmasta kiinnostavaa on se, että jos Darwin on oikeassa, kauneudentaju ja kauneus kehittyivät luonnollisesti ja yhtä jalkaa. Ei siis ole mitään evoluutiota edeltävää ikuista ja muuttumatonta kauneutta.

Darwinin sukupuolivalintana tunnettu evoluutiomekanismi näyttää luonnonvalinnan näkökulmasta paradoksaaliselta. Riikinkukon pyrstö on komea ja satakielen laulu kiehtovaa, mutta pitkä pyrstö altistaa pedoille ja laulu kuluttaa valtavasti energiaa, jonka voisi käyttää selviytymisen kannalta hyödyllisemminkin. Darwinin vastustajat, joista sinnikkäimpiä oli luonnonvalintateorian toinen keksijä Alfred Russel Wallace, keksivät kilvan selityksiä, joiden mukaan näköjään hyödytön kauneus oli tosiasiasa joko kehittynyt luonnonvalinnan tuloksena ja tarjosi selviytymisetua (väritys ja kuviointi naamioi ja helpottaa lajitovereiden tunnistamis-

ta) tai oli vain ylijäämäenergian purkautumistie (linnut päästävät höyryä pihalle laulamalla ja tepastelemalla soitimella). Viktoriaanisten herrasmiesten oli mahdotonta hyväksyä, että tunnetusti epälooginen naissukupuoli pystyisi johdonmukaiseen valitsemiseen edes yhden sukupolven yli, tuhannesta puhumattakaan. Ja vielä järjettömien luontokappaleiden naaraat!¹

Darwin piti kiinni loppuun asti siitä, että sukupuolivalinnassa valitseva sukupuoli – joka on tavallisesti naaras – valitsee lisääntymiskumppaninsa yksinomaan kauneudentajunsa ohjaamana, ei edun tai hyödyn vuoksi. Kaksi seikkaa tekee ongelmalliseksi Darwinin väitteen, että ihmisillä ja muilla eläimillä on sama kauneudentaju niin, että – kuten Darwin sanoo – ”me ja monet alemmat eläimet ihailimme samoja värejä ja samoja ääniä”. Evoluutionäkökulmasta eri lajeilla täytyy päinvastoin olla erilainen kauneudentaju.

Riikinkana ei ole kiinnostunut argusfasaanikoiraista, vaikka niiden siipisulkien pallokuviointi on taidokkuudessaan vähintään riikinkukon pyrstösulkien silmäkuvioinnin veroinen. Riikinkana ei valitse kaunista värien ja äänien sommitelmaa, vaan kauniin riikinkukon, siis lisääntymiskumppanin.

Darwinin teoria sukupuolivalinnasta selittää ehkä sen, miksi riikinkana syttyy riikinkukon kauneudelle. Se ei selitä lainkaan, miksi *me* pidämme riikinkukkoa kauniina. Olen vakuutunut, että kaikesta muodikkuudestaan huolimatta koko vastaus ei ole, että ihminen on nostonut itsensä kulttuurinsa kengännauhoista evoluution yläpuolelle. Meillä on varmasti sosiaalisesti rakentunut ja kulttuurisesti opittu tapa

1 Helena Cronin kuvailee mainiosti kiistaa sukupuoli-valinnasta ja kauneudentajusta (Cronin 1991, luvut 5–10). Esteetikot asettuivat poikkeuksesta Wallacen leiriin ja torjuivat ajatuksen, että eläimillä voisi olla kauneudentaju. Suomalaisen estetiikan merkkimies Yrjö Hirn omaksui saman kannan. Hirn kehitteli kiinnostavamminkin teorian taiteen synnystä ihmisen kulttuurirevoluution tuloksena (Hirn 1896, 1900). Hirn halusi rakentaa estetiikan empirisen tutkimuksen perustalle. ”Oikeassa estetiikassa ja taidefilosofiassa tutkimuksen ei pidä lähteä teoreettisista otaksumista vaan esteettisen elämän psykologisista ja sosiologisista tosiasioista” (Hirn 1900, 5). Hirnillä on ollut hyvin vähän seuraajia suomalaisessa estetiikassa.

arvioida ja arvostaa erilaisia asioita esteettisesti. Tällaisen hienostuneen arvioimisen ytimessä on taide. Mutta meillä on yhtä varmasti evoluutio-peräisiä vahvasti tunneohjattuja esteettisiä reaktioita, joita verbalisoimme tyypillisesti luonnehtimalla niiden kohteita sellaisilla esteettisillä adjektiiveilla kuin ”kaunis”, ”hurmaava”, ”salaperäinen”, ”inhottava”, ”pelottava” jne.

Esteettisen tunto-merkki on ainakin yhdes- sä Immanuel Kantin kautta kulkevassa filosofisen estetiikan traditiossa spontaani mielihyvän tai mielihyvän tunne. Tämän tradition hengessä Darwin arveli siis, ettei ole mahdollista selittää, miksi meillä on juuri ne esteettiset mieltymykset, jotka meillä on. Kun sukupuolivalinnan teoria löydettiin uudestaan sadan vuoden Ruususen unen jälkeen kolme–neljäkymmentä vuotta siten, sekä eläinten että ihmisten käyttäytymisen tutkijat ryhtyivät rakentamaan ja testaamaan teorioita, jotka tarjoavat evoluutioselityksen Darwinin mielestä selittämättömille esteettisille mieltymyksille.

Selitysten avain on, että esteettiset mieltymykset ovat adaptaatioita eli myötäsyttyisiä tunne- ja käyttäytymisvalmiuksia, joiden motivoimat valinnat ja käyttäytyminen ovat ratkaisseet menestyksekkäästi jonkin lajin esivanhempien elinympäristön adptatiivisen eli sopeutumisongelman kaukaisessa menneisyydessä. Riikinkanojen esteettinen mieltymys on ratkaissut menestyksekkäästi niiden esiäitien parinvalintaongelman. Geneettisen luonnonvalintateorian uranuurtaja Sir Ronald A. Fisher osoitti jo vuonna 1915, että sukupuolivalinnan teoria on mahdollista mallintaa populaatiogeneettisesti. Jos valitsevalla sukupuolella on johdonmukainen parinvalintapainotus, valittu piirre runsastuu nopeasti populaatiossa. Fisher on kauneudentajun suhteen jokseenkin samoilla linjoilla Darwinin kanssa. Fisherin mukaan pitkäpyrstöisen riikinkukon valitsemisesta ei tarvitse olla riikinkanalle muuta etua kuin, että sen koiraspuoliset jälkeläiset vetoavat naarasiin ja naaraspuoliset jälkeläiset tuntevat vetoa pitkäpyrstöisiin koirasiin. Näin riikinkan genit leviävät nopeasti populaatiossa. (Fisher 1915)

Liki kaikki muut modernit evoluutiobiologit ovat sitä mieltä, että jonkin edun tai hyödyn täytyy ohjata myös sukupuolivalintaa. Kentällä on useita teorioita, joiden yhteinen elementti on riikinkukon pyrstön kaltaisten sukupuoliornamenttien selittäminen kantajansa kelpoisuudesta viestiviksi signaaleiksi. Teorioista yllättävimpiä on israelilaisen ornitologin Amotz Zahavin haittateoria, jonka mukaan sukupuoliornamentit mainostavat kelpoisuutta juuri siksi, että ne ovat selviytymishaitta. Kun huonokuntoisilla yksilöillä ei varaa maksaa haitan kustannusta, haitta on myös rehellinen signaali. Pitkäpyrstöisimmillä riikinkukoilla on todella parhaat geenit. (Zahavi ja Zahavi 1977) Haittateoriaa on testattu laajasti rinnan Darwinin ja Fisherin kauneusselityksen ja muutaman muun teorian kanssa. Tuloksista ei voi vielä vetää vahvoja johtopäätöksiä, mutta Raghavendra Gadagkarkin mukaan viime vuosikymmenen riikinkukkotutkimus ”tukee ajatusta, että riikinkukon taidokas ja koristeellinen pyrstö on rehellinen signaali sen terveydestä, elinvoimasta, selviytymiskyvystä ja hyvistä geneeistä” (Gadagkar 2003, 1020).

Evoluutioselitykset haastavat useita perinteisen estetiikan käsityksiä. Esimerkiksi koska ihmisellä tai millään muullakaan organismilla ei ole yhtä, vaan useita erilaisista perustarpeista lähteviä sopeutumisongelmia, on syytä otaksua, että filosofisen estetiikan kauneudentaju ja sitä vastaava kauneus ovat kulttuurisia käsitteitä, jotka peittävät taakseen joukon erilaisia esteettisiä adptaatioita. Jos näin on, kauneudesta pitäisi oikeastaan puhua monikossa. Ihmisen sukupuolivalinnan tutkija biologi Randy Thornhill erottaa kymmenen erilaista esteettistä adaptaatiota eli kauneuden lajia (Thornhill 2003).

Darwin päätyi laajan empiirisen aineiston perusteella siihen käsitykseen, että ihmisellä ei ole yhtä lajityyppistä ihmisruumiin kauneuden standardia (Darwin 1871, ii, 353). Muodit ja kauneusihanteet näyttävät todella vaihtelevan suuresti kulttuurista ja ajasta toiseen. Modernin evoluutioteorian näkökulmasta tämä on kuitenkin odotettavissa. Ympäristö muoaa ja suuntaa aina myötäsyttyisiä valmiuksia ja yksilönkehityksen geneettisiä ohjelmia.

Empiirinen tutkimus tukee sitä, että myös ihmiskauneuden kulttuuristen variaatioiden takaa paljastuu joukko parinvalintakontekstissa kehittyneitä ja vakiintuneita adaptaatioita. Ensi-alkuun sosiobiologeina parjatut ja nyttemmin neutraalimmin evoluutiopsykologeina tunnetut tukijat ovat tutkineet tällaisia adaptaatioita eri kulttuureissa ja eri ihmisryhmien keskuudessa (Etcoff 1999 on kevyehkö yleiskatsaus). Empiirinen aineisto on niin vakuuttava, että kulttuurintutkijoille ei jää kuin uskonvarmuus, kun he väittävät, että kauneusmieltymykset ovat pohjaan asti kulttuurisia ja mielivaltaisia. En halua tässä kuitenkaan edetä pidemmälle tälle sanan alkuperäisessä merkityksessä politisoituneelle ja ulkotieteellisiä intohimoja herättävälle tutkimusalueelle.

Olennaista on vain, että Darwinin selittämätöminä pitämät esteettiset mieltymykset voidaan sittenkin selittää, kun niitä tarkastellaan adaptaatioina, ratkaisuina erilaisiin valintaongelmiin. Me pidämme makeasta ruoasta, koska sokeripitoinen kasvisravinto on ollut meidän esivanhemmillemme turvallinen ja selviytymistä edistävä valinta. Mieltymys makeaan on hyvä esimerkki myös siitä, että valinnat, jotka ovat olleet adaptiivisia esivanhempiemme maailmassa, eivät välttämättä ole sitä nykymaailmassa, jossa tuskailemme liikalihavuutta.

Yhtä adaptiivista kuin muinoinkin on sen sijaan se, että inhoamme vaistomaisesti pilaantuneen ruuan hajua. Adaptiivisen selityksen mukaan siksi, että meidän esivanhempamme oppivat luonnonvalinnan karun mekanismin kautta välttämään myrkyllistä ravintoa. Toisin kuin Darwin arveli, on siis mahdollista selittää tapaus tapaukselta, miksi maut, tuoksut ja kauliiksi sanomamme asiat synnyttävät meissä mielihyvää. Adaptiiviset selitykset eivät kuitenkaan ole sellaisia, että pystyisimme löytämään ne filosofian perinteisten menetelmien avulla, eli tarkastelemalla omaa tilaamme sekä tutkimalla kirjallisuutta ja kielenkäyttöä. Darwinia voisi lukea myös niin, että kauneudentaju tai miellyttävät maut ja tuoksut ovat itse mielihyvän kokijalle selittämättömiä. Näin varmaan usein onkin, ja juuri siksi empiirinen tutkimus voi lisätä meidän

itseymmärrystämme ja vaikuttaa monin tavoin käyttäytymiseen. Tutkimukset vahvistavat esimerkiksi, että luontokokemus auttaa toipumaan stressistä (Harting, Mang ja Evans 1991). Pelkäämään sillä, että sairaalan ikkunasta näkyy luontoa saattaa olla paranemista edistävä vaikutus (Ulrich 1984).

Savannien kutsu

Hahmotan lopuksi hiukan sitä, millaisia esteettisiä adaptaatioita meidän maisemamieltymyksemme ovat. Englantilainen maantieteilijä Jay Appleton hahmotteli kolmisenkymmentä vuotta sitten ensimmäisenä mallia, joka selittää maisemamieltyksiä elinympäristön eli habitaa-tin valinnan pohjalta (Appleton 1975). Olemme niiden ihmisten jälkeläisiä, jotka oppivat valitsemaan nopeasti ja varmasti selviytymisen perustarpeet täyttäviä elinympäristöjä. Appletonin mukaan yksi hyvän elinympäristön maisemallinen piirre on, että se tarjoaa sekä avoimia näköaloja että piilopaikkoja. Sellaisessa ympäristössä on mahdollista arvioida katselemalla ja kuuntelemalla sen tarjoamia selviytymistä edistäviä ja sitä uhkaavia asioita – ravintoa, vettä, sään ja vuorokaudenajan vaihteluita, petoja, vihamielisiä lajikumppaneita.

Eläintieteen professori Gordon Orians Washingtonin yliopistosta Seattlesta on kehitellyt yhdessä saman yliopiston ympäristöpsykologian professorin Judith Heerwagenin kanssa moniulotteisempaa mallia, jossa habitaa-tin valitsemista tarkastellaan meidän metsästäjä-keräilijäesivanhempiemme maailmassa useiden eri vaiheiden kautta sekä valitsijan tilaa ja tarpeita vasten (Orians ja Heerwagen 1992, Heerwagen ja Orians 1993). Ensimmäinen vaihe on päättää, niin kuin nuoret nykyään sanovat, ”ihan fiiliksil-lä”, pysähtykö tutkimaan ympäristöä vai jatkaa-ko etsimistä. Jos päätös on pysähtyä tutkimaan, ryhdytään kartoittamaan ympäristön mahdollisuuksia ja riskejä elinympäristönä. Vesi, suuret nisäkkäät ja suojaa ja piiloutumismahdollisuuksia tarjoavat puut puoltavat asettumista. Pedot, vihamieliset lajitoverit, vaikeakulkuinen maasto ja lakastunut kasvillisuus puoltavat matkan jatkamista.

Elinympäristön valintaa ohjaa merkittävästi se, mihin tarkoitukseen ympäristöä valitaan. Jos tarkoitus on asettua pidemmäksi aikaa, pitää pystyä ennustamaan, millaisia resursseja ympäristö tarjoaa tulevaisuudessa. Kukkivat kasvit ja puut ennustavat luotettavasti tulevaa ravinnon-tarjontaa. Kun on kukkia, on myös pölyttäjiä, jotka tuottavat hunajaa.

Sillä, että kukat tuottavat meille niin paljon iloa ja mielihyvää, on ehkä jonkinlainen yhteys siihen, että kukat ovat olleet hyödyllisiä signaaleja meidän esivanhemmillemme. Aihetta on kuitenkin tutkittu hyvin vähän, eikä tarjolla ole tietääkseni testaamiskelpoisia hypoteeseja.

Olemme virittyneet havaitsemaan herkästi luonnonympäristöjen muutoksia, joiden ennakoimisella on varmasti ollut suuri merkitys esivanhemmillemme. Syksyn lehdet ennakoivat talvea, johon pitää osata varautua. Nopeampaa reagointia edellyttävät vuorokauden vaihtelut. Ihmisellä on huono pimeänäkö. Pitenevät varjot ja laskeva aurinko kertovat, että on aika kiiruh-taa kotipesään. Tämä ei varmaankaan selitä tyh-jentävästi sitä, miksi me ihailemme iltaruskoa, mutta tukee ainakin sitä käsitystä, että esteettiset mieltymykset eivät ole muusta elämästä irti kyt-ketty tunnealue.

Gordon Orians vei habitaattiteorian harp-pauksen pidemmälle evoluutiosuuntaan esittä-mällä hypoteesin, että meillä on myötäsyntyinen mieltymys ympäristöihin, jotka muistuttavat niitä Itä-Afrikan avoimia savanniympäristöjä, jos-sa ihminen nykyteorian mukaan kehittyi lajiksi. Empiiriset mieltymystutkimukset tukevat väl-jästi savannahypoteesia. Kuten mainitsin edellä, ihmiset pitävät eri kulttuureissa puistomaisista avoimista, lempeästi kumpuilevista ympäristöis-tä, joissa on vettä ja paksurunkoisia lehtipuita, avoimia näkyviä horisonttiin jne. Hypoteesissa on myös ongelmansa. Mieltymystutkimusten valossa ihmiset pitävät maisemista, joissa näkyy ihmisen kädenjälki. Jos savanni on ihmisen mie-liympäristö, miksi ihminen on asettunut asu-maan aavikoille, sademetsiin tai tundralle?

Oriansin vastaus on, että kokemus vaikut-taa mieltymyksiin. Me totumme sosiaalisesti vahvistetun kokemuksen myötä pitämään siitä

ympäristöstä, missä elämme. Jos meillä kuiten-kin on myötäsyntyinen mieltymys savanniympäristöihin, voidaan ennustaa kaksi asiaa: (1) savanniympäristöt miellyttävät ihmisiä, vaikka heillä ei ole omakohtaista kokemusta niistä, ja (2) myönteinen tunneaste muunlaisiin luon-totyyppeihin, kuten aavikkoon, aroon ja umpi-metsään, edellyttää kokemusta niistä. Kokemuk-sen puuttuessa näille ympäristöille annetaan alempi arvosana kuin savanneille.

Ennusteita voidaan testata yksityiskohtai-semmin tutkimalla tarkemmin erilaisten ympä-ristöjen leimallisia piirteitä eri ikäryhmissä. On tutkittu esimerkiksi sitä, millaiset puut mielly-tävät eri-ikäisiä ihmisiä. Tutkimuksen mukaan lapset pitävät nuoruusiästä asti savanneille tyy-pillisistä alhaalta haaroittuvista ja laajalatvuksis-ta lehtipuista. Nuoruusiästä alkaen ihmiset aset-tavat etualalle elinympäristönsä puut (Balling ja Falk 1982). Aikuiset suomalaiset pitävät kau-neimpina yli kymmenmetrisiä mäntyjä ja koivu-ja, jotka eroavat liki joka suhteessa savannipuista (esim. Silvennoinen, Alho, Kolehmainen, Puk-kala 2001).

Lopuksi

Habitaattiteoria ja savannahypoteesi ovat laaja-alaisia empiirisiä hypoteeseja. Ne eivät pyri lau-sumaan lopullista ja kertakaikkista totuutta mei-dän esteettisestä suhteestamme ympäristöön. Ne auttavat sen sijaan meitä ymmärtämään esteettisten mieltymystemme luonnonhistoriaa. Tämän luonnonhistorian näkökulmasta evoluu-tioperäiset maisemamieltymykset eroavat rat-kaisevasti sellaisesta esteettisestä arvioimisesta, josta esteetikot ovat perinteisesti puhuneet.

Mieltymysten käyttövoima ei ole kulttuurin läpi tiedostettu esteettinen elämys, vaan ympä-ristön pitkälti tiedostamaton arvioiminen elä-misen ja toiminnan ympäristönä. Kognitiopsy-kologit Rachel ja Stephen Kaplan Michiganin yliopistosta ovat tutkineet maisemamieltymyksiä sen valossa, millaista informaatiota erilaiset ympäristöt tarjoavat ympäristössä toimivalle (S. Kaplan 1992a, 1992b; S. ja R. Kaplan 1989).

Ihmisiä miellyttävät ympäristöt, joissa on helppo suunnistaa, mutta jotka eivät toisaal-

ta ole liian yksinkertaisia, vaan houkuttelevat tutkimaan katseelta piilossa olevia alueita. Sen, mitä harjanteen takana on, saa selville vain nousamalla harjanteelle. Kaplanit puhuvat maiseman arvoituksesta.

Korostettakoon lopuksi, että kulttuuri ja evoluutio eivät ole toisensa poissulkevia selityksiä. Ihminen on syntynyt ja kehittynyt lajina biologisen ja sosiaalisen evoluution tietä. Tuloksena on filosofi Bernard Williamsin sattuvaa luonnehdintaa lainatakseni eläin, jonka lajityypillinen piirre on ”kulttuurissa eläminen” (Williams 1995). Jay Appleton on tutkinut monitahoisesti sitä, miten sopeutumista ja selviytymistä ohjaavat maisemapiirteet ovat muuttuneet tunnevasteen laukaisevista signaaleista kulttuurisiksi symboleiksi.

Yksi kiinnostava symbolityyppi ovat maisemamaalaukset. Kulttuurin ja taiteen tutkijat väittävät usein, että ihmiset oppivat maisemamieltymyksensä maalauksista, postikorteista ja muista kuvista. Kun maisemamaalaus syntyi maalaustaiteen itsenäisenä aihealueena vasta 1600-luvun alkupuolella, pitäisi kai päätellä, että ihmisillä ei ollut aiemmin lainkaan maisemamieltymyksiä. Totuus on pikemminkin se, että maisemakuvat heijastelevat ja herättelevät ihmisten myötäsytymisiä mieltymyksiä.

Klassisissa maisemamaalauksissa on näköaloja ja piilopaikkoja, vettä, eläimiä, säätä ennustavia pilviä, vuorokaudenajasta kertovaa valoa jne. Maisemamaalauksen vetovoiman voisi arvella johtuvan osittain siitä, että ne avaavat tiedostamattomia väyliä meidän evoluutiomme syyteemme, jonka kaikuja voi havaita yhtäläillä maisemasuunnittelussa, virkistyskohteiden valinnassa kuin puutarhanhoidossa. Gordon Orians ja Judith Heerwagen summaavat asian näin:

”Kukat, laiduntavat peurat ja kiipeämiseen soveltuvat puut eivät ole enää yhtä likeisesti sidoksissa selviytymiseen kuin joskus ennen, mutta emotionaalinen kiintymyksemme niihin on säilynyt sen ajan ja paikan kuilun yli, joka erottaa meidät metsästäväistä ja keräilevistä esivanhemmistamme.” (Heerwagen ja Orians 1994, 164–165)

Kirjallisuutta

- Appleton Jay 1975. *The Experience of Landscape*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Balling J.D., Falk, J.H. 1982. ”Development of Visual Preference for natural Environments”, *Environment and Behavior* 14:5–28.
- Barkow, Jeremy J., Cosmides, Leda and Tooby, John (toim.) 1992. *The Adapted Mind*. New York: Oxford University Press.
- Carlson, Allen 1982. ”Environmental Aesthetics in Interdisciplinary Perspective”, teoksessa Sadler, Barry ja Carlson, Allen (toim.), *Environmental Aesthetics: Essays in Interpretation*. Western Geographical Series, Vol. 20.
- Carlsson, Allen 1977. ”On the possibility of quantifying scenic beauty”, *Landscape Planning* 4:131–172.
- Cronin, Helena 1991. *The Ant and the Peacock*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Darwin, Charles 1859/1968. *The Origin of Species by Means of Natural Selection*. London: Penguin Books.
- Darwin, Charles 1871/1981. *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. Princeton: Princeton University Press.
- Etcoff, Nancy 1999. *Survival of the Prettiest: The Science of Beauty*. New York: Anchor Books.
- Fisher, Ronald A. 1915. ”The evolution of Sexual Preference”, *Eugenics Review* 7: 184–192.
- Gadagkar, Raghavendra 2003. ”Is the Peacock Merely Beautiful or Also Honest?”, *Current Science* 85: 1012–20.
- Harting T., Mang, M. and Evans, G.W. 1991. ”Restorative Effects of Natural Environment Experiences”, *Environment and Behavior* 23:3–26.
- Heerwagen, Judith H. and Orians, Gordon H. 1993. ”Humans, Habitats, and Aesthetics”, teoksessa Kellert and Wilson (toim.).
- Hirn, Yrjö 1896. *Förstudier till en konstfilosofi på psykologisk grundval*. Helsingfors: Helsingfors centraltryckeri.
- Hirn, Yrjö 1900. *The Origins of Art*. London: Macmillan and Co.
- Kaplan Stephen 1992a. ”Environmental Preference in a Knowledge-Seeking, Knowledge-Using Organism”, teoksessa Barkow, Cosmides, Tooby (toim.).
- Kaplan Stephen 1992b. ”Aesthetics, Affect, and Cognition: Environmental Preference from an Evolutionary Point of View”, *Environment and Behavior* 19(1):3–32.
- Kaplan Stephen & Kaplan Rachel (1989) *The Experience of Nature: A Psychological Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Kellert, Stephen R. and Wilson, Edward O. (toim.) 1993. *The Biophilia Hypothesis*. Washington D.C: Island Press.
- Orians, Gordon H. and Heerwagen, Judith H. 1992. ”Evolved Responses to Landscapes”, teoksessa Barkow, Cosmides and Tooby (toim.).
- Silvennoinen, Harri, Alho, Juha, Kolehmainen, Osmo, Pukala Timo 2001. ”Prediction Model of Landscape Preference at the Forest Satnd Level”, *Landscape and Urban Planning* 56:11–20.
- Thornhill, Randy 2003. ”Darwinian Aesthetics Informs Traditional Aesthetics”, teoksessa Voland, Eckart & Grammer, Karl (toim.). *Evolutionary Aesthetics*. Berlin: Springer.

- Ulrich Roger S. 1981. "Natural versus urban scenes: some psychophysiological effects", *Environment and Behavior* 13:523–556.
- Ulrich Roger S. 1984. "View through a Window May Influence Recovery from Surgery", *Science* 224: 420–1.
- Ulrich Roger S. 1993. "Biophilia, Biophobia and Natural Landscapes" teoksessa Kellert and Wilson Edward (toim.).
- Williams, Bernard 1995. "Making Sense of Humanity", teoksessa *Making Sense of Humanity and Other Philosoph-*

- ical Papers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yang B, Brown T.J. 1992. "A Cross-Cultural Comparison of Preferences for Landscape Styles and Landscape Elements", *Environment and Behavior* 24:471–507.
- Zahavi, Amotz and Zahavi, Avishag 1977. *The Handicap Principle*. Oxford: Oxford University Press.

Kirjoittaja on estetiikan dosentti Helsingin yliopistossa. Artikkelin perustuu Tieteen päivillä 11.1.2009 pidettyyn esitelmään.